

ISSN : 1301-1197

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

1. Sayı

SİVAS - 1996

KELAMİ AYETLERİ ANLAMADA OKUMA YÖNTEMİ

Yrd. Doç. Dr. Ramazan ALTINTAŞ*

GİRİŞ

Gerek Klasik ve gerekse Çağdaş Kelam'ın değişmeyen asli konulardan birisi de davranışların nitelendirilmesinde insanla ilişkilendirme tarzı olan iman ve küfür hidayet ve dalalet sorun-salıdır. İnsanın davranışlarını temel bir problem olarak ele alan Kelam İlmî, ilahî alandan insani alana geçişte önce ilahiliğin geniş bir araştırmasını yapmakta sonuçta bu ilahiliğin insani alana ne gibi tesirlerde bulunduğunu çözümlenmeye çabalamaktadır. Elbette Kelam ilmi, Allah'ın fiillerinden olup da insani alana ait olarak ister niteliksel ve isterse mecazi olsun- intikal eden hidayet ve dalalet problemini çözmede sosyal davranış bilimlerinden de yararlanmaktadır. Örneğin, bir insan bilimi olan psikoloji insanın eylem yönünü ele alıp incelerken, Kelam ilmi ise, fiil probleminde metafizik açıdan insana aidiyeti noktasından yaklaşmaktadır.

Hiç kuşkusuz insanın davranışlarında özgür olup olmadığı sorunu daha islamın erken dönemlerinde yoğun olarak tartışmaya başlandığı söylenebilir.¹ Kur'anda geçen hidayet ve dalalet probleminin insana aidiyeti meselesinin tartışmaya açıldığı zaman dilimini hicri 2. yüzyıla kadar götürülenlerin varolduğunu biliyoruz.² Esasen Hz. Peygamber'in sağlığında ve etkili gücünün coşkulu bir şekilde toplumun inanç alanının haritasını oluşturduğu ilk yüzyıl için bu problem-den söz etmek hiç de tutarlı bir iddia özelliği taşımaz. Genelde kelami problemlerin ortaya çıkışı nübüvvetten sonraki dönemlerde müslümanların fetihler sonucu farklı kültür ve inanç mozayikine sahip toplumlara kültürel etkileşim içerisine girmeleri ve tercüme faaliyetleriyle karşılaşmış olmaları olarak sayılır. Belki de Kelami ayetleri anlamada farklı okuma yöntemlerinin gelişimi özellikle emevi saltanatına tekabül eden yıllarda politik çıkarlara alet edilmesi olayı daha bir belirginlik kazandığı söylenebilir.

İnsanın fiilleri olayına tarihsel açıdan baktığımızda konunun özellikle günlük hayatın gidişatını belirlemede güç sahibi sayılabilecek siyasi otorite ve iktidarlar tarafından da tanımlandığı olay dikkat çekicidir. Kelam Tarihi çerçevesinde tarif edilemeyen iman ve küfür hidayet ve dalalet kavramlarının siyasi otoritenin nüfuz alanı dışında kalan kişi ya da grupları açıklamada anahtar bir rol üstlendiği görülmektedir. Halbuki, insanın islam toplumuna katılma ve dışlanma sebebi olarak anılan iman ve küfür hidayet ve dalalet kavramının her halükarda öznesi ve yüklemi Kur'an'a ait bir temele dayanmak zorundadır. Gücü Allah'ın kudretinde bilmek bizatihi olumsuz sayılabilecek realite karşısında bile bizi akidevi bir tutuma zorlar. Şayet bu tutumu dünyevi - siyasi bakış açısının kriterlerine mahkum kılsak, yukarıda belirttiğimiz gibi yegane meşruiyet kaynağı Kur'an'ı kendi hevamızı onaylatıcı bir düzeye indirmiş oluruz ki, aslında yönümüzü ve hedefimizi belirlerken bu paradoksal durum sıklıkla karşımıza çıkacaktır.

A. HÜRRİYET VE İRADE İLİŞKİSİ

Kur'ani söylemle insanın hidayet ve dalaletten iman ve küfürden birini kendisine maletmede bireysel hürriyetinin büyük rolü vardır. Çünkü insan inanç seçiminde nötr olarak yaratılmıştır (Şems 91/8). Hidayet ve dalalet bağlamında insan hürriyetine açıklık getirilmeden önce,

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Bkz. Rudi Paret, *Kur'an Üzerine Makaleler* (Çev. Ömer Özsoy), Ankara: Bilgi Vakfı, 1995, s. 145.

² Bouamrane (Chikh), *Le Probleme de La Liberte Humaine dans La Pensée Musulmane (Solution Mu'tazilite)*, Paris, 1978, s. 15.

mücerred olarak "**hürriyet**" kavramından neyi anlıyoruz? Hürriyet kavramının tam ve mutlak bir tanımı yapılabilir mi? Kısa da olsa bu soruları tartışmak gerektiğine inanıyorum.

Sözlükte hürriyet, zorlamanın yokluğu,tutuklu olmayan bir varlığın durumu, bir eylemde bulunma ve bulunmama iktidarı/gücü³ diye tarif edilebilir.

Asıl hürriyetin varlığı hürriyetsiz bir ortamda daha belirgillik kazanır.Bu açıdan hürriyet mefhumu bir yanıyla izafidir.Öyle bir kavram ki, tamamıyla duygusal bir alana ait olduğu söylenebilir.Renk,aşk,sevgi gibi...Bundan dolayı denilebilir ki, hürriyet kavramı felsefi, siyasi ve dini alanlara göre farklı tanım zenginliği taşımaktadır.Ama bununla birlikte hürriyet kavramı, sınırsız bir anlamı da ifade etmez.

Farklı alanlara ait olarak tanımlanan (dini, siyasi,felsefi) hürriyet kavramının temelinde değişmeyen iki sabite vardır.Seçme ve eylem.Bunu "Hürriyet = Seçme+ Eylem" formülüyle izah etmek mümkündür. İnsanda "seçme" fiilinin gerçekleşmesi için "bilgi/şuur" dediğimiz olguların büyük payı vardır.Yani,"seçme" yetisi yüksek bir zihni fonksiyonun ürünüdür.İrade dediğimiz yüksek zihin fonksiyonu türkçede kullanılan "iştah" kelimesinin bir müteradifidir.İştah duygusu sadece bedeni ihtiyaçların tatminindeki yönelişi ifade etmez. Ruhi ihtiyaçları karşılama, yani düşünce ve inanç seçiminde de aktif ve en etkin bir rol oynar.Bu iştah/arzu sayesinde sonlu varlık olan insan, sonsuz ve aşkın yüce bir varlığa yönelir ve sığınır.Birey, bu köklü ideal değişimini, özgür iradesiyle gerçekleştirir.İslam literatüründe "fitrat" adı verilen bu duygu fertlerin iç dünyasına ilahi kudret tarafından yerleştirilmiştir (Rum,30/30;E'nam,6/14). Yani insanda dini duygu insiyaki bir temayüldür. Eğer bu eğitimle beslenirse, insan iyiye ve güzele doğru yönelir.

Buraya kadar izah etmeğe çalıştığımız girişte insan düşünce tarihinde çok fazla ihtilafa mebbe teşkil edecek bir ayrıntı yok gibidir.Temel sorun bundan sonra başlıyor.Acaba insan bir fiili gerçekleştirme aşamasında seçimini hür olarak mı yoksa müdahil bir gücün baskısıyla mecbur olarak mı yapmaktadır? Bu soru, insan davranışlarında hür müdür ya da zorunlu mudur?diye de sorulabilir.Nitekim islam düşünce tarihinde kimi tepkisel olarak ortaya çıkan kelim okulları arasındaki anlaşmazlıkların kilitlenmesinde bu sorular etkili olmuştur.Örneğin, insana ait ihtiyari fiileri tamamen reddeden ve kaderci anlayışın öncüsü Cebriyye akımı ile insanın ihtiyari fiilerini Allah'ın adil sıfatıyla temellendirip "insan kendi fiillerinin yaratıcısıdır" diyen Mu'tezile akımı, bu tür tartışmaların daima merkezinde yer almışlardır.

Allah inancına varmak, elbette Allah'ın takdiri ile olur. Yalnız bu takdiri cebir içerisinde mutalaa etmemek gerekir. Bu istikamette insanın göstereceği gayretin önemine Kur'an 'da yer verilmiştir.Adıgeçen yargının delillendirilmesine geçmeden önce insanın ve Allah'ın fiilerine taalluk eden ayetleri nasıl bir yöntemle okumalıyız? Açıkçası bu fiillerden bir bölümünü oluşturan ve insana sıfat olarak eklenen iman ve küfür, hidayet ve dalaletle ilgili ayetlerin arasını telif etmede nasıl bir metod izlemeliyiz? sorusuna cevap arayalım.

1.İlahi Fiillerin İnsana Aidiyetini Yorumlama Sorunu

İnsan davranışlarında hür müdür ya da mecbur mudur? konusu çerçevesinde dönen ayetleri yorumlamada geçmişte değişik mezhebi ekoller okuma yöntemlerine bağlı olarak bir sonuca gitmişlerdir. Ben burada islam düşünce tarihinde bu mezheplerin tezlerini ortaya koymak yerine, doğrudan insanın eylemleriyle ilgili, görünüşte hem isteğe bağlı ve hem de zorunlu bir seçme anlamı ifade eden bu ayetleri kendi mantığı içerisinde Allah'ın maksadına göre nasıl okuyabiliriz? sorusunu tartışmak istiyorum. Bence bu önemli bir sorundur. Bu yöntemi tartışmaya geçmeden önce insan ve fiillerini konu edinen bu ayetlerden bir grubu örneklem olarak sunmada fayda vardır:

³Öner, Necati, **İnsan Hürriyeti**, Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,1987,s.1.

"Kim hidayet yolunu seçerse, bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur.Hiçbir günahkar, başkasının günah yükünü üslenmez.Biz bir peygamber göndermedikçe kimseye azap edecek değiliz"(İsra,17/15).

"Allah bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptıracak değildir"(Tevbe, 9/115).

"Allah dileyeydi hepinizi bir tek ümmet kılarıdı.Fakat O, dilediğini saptırır,dilediğini de doğru yola iletir. Yaptığınız işlerden mutlaka sorumlu tutulacaksınız"(Nahl,16/93).

"De ki: Ey İnsanlar! Size Rabbinizden Hak gelmiştir.Artık kim doğru yola gelirse ancak kendisi için gelecektir. Kim de saparsa O da ancak kendi aleyhine sapacaktır.Ben sizin üzerinizde vekil değilim" (Hud,11/108).

Örnekleme olarak aldığımız bu ayetleri sistematik bütünlükten kopuk ve diğer ayetlerle bir ilişki ve ilgi kurmadan tamamen lafzi, mevzi (literal) bir düzlemde okumaya kalkarsak bu ayetler arasında bir mana ve içerik bütünlüğünden daha çok bir çelişkinin varlığı sonucuna ulaşabiliriz.Böylesi bir okuma islam toplumlarında kendi görüşlerine taban oluşturmak isteyen marksist, reenkarnasyoncu ve bahai vb. gibi ataist ve deistlerin Kur'an okumalarına benzer. Halbuki gerçek hiç de böyle değildir. Dikkat edilirse veri olarak aldığımız ayetlerde Cenab-ı Hak, hidayet ve dalaletin keyfiyetini, dinin mahiyetini ve onun hakikatinin bulunduğu hususu insanlara öncelikle beyan ediyor.⁴Kur'an'a göre Allah insana hidayet ve dalaleti iman ve küfrü bütün açıklığı ile beyan etmeden neticeyi yaratmıyor.İnsanlar bu ilahi öğretinin arzı karşısında olumlama veya olumsuzlama açısından bir test ediliyor.İnsanın mümin ve kâfir bağlamında nitelendirilmesinde kendi hür iradesinin seçimi sonucu bir karara bağlanmaktadır.⁵

Bir başka açıdan Kur'an'a göre Allah'ın dilemesini sistematik bir bütünlük içerisinde incelemeye tabi tutarken; O'nun yaratıcılığı, kudreti, adalet ve hikmeti,kullarına tanıdığı sorumluluk ve bu sorumluluk sonucu ödül ve ceza gözönünde tutulmalıdır.Aksi takdirde insanın fiillerinde hür olmadığını göstererek mutlak bir cebir anlayışına varabiliriz.Nitekim **Ebu'l-Hasan El-Eş'ari** (Ö.324/936) sadece :

"Allah dileyeydi birbirlerini öldürmezlerdi."(Bakara, 2/253).

"Dileyeydik herkese hidayet verirdik."(Secde,32/13).

"Allah dilemedikten sonra, artık sizin dininize dönmemiz bize yakışmaz."(A'raf,7/89).

"O, her istediğini yapandır."(Hud 11/107) gibi ayetleri sıralayarak irrasyonel vahiy teorisini ortaya koymuştur.⁶Bu tür bir okuma metoduna sahip olan Eş'ari ve takipçileri, Allah ile insanı,fil ile farenin güreştirilmesi gibi karşı karşıya getirerek, insan tanrının gölgesinde yok edilmiştir.⁷ Böylece Eş'ari okulu Cebriye mezhebinin irade teorisine çok yaklaşmıştır. Bundan dolayı Eş'ariliğe "Cebri-i mutavassıt" denilmiştir. **Ebu'l-Hasan el-Eş'ari**, aşırı tenzih düşüncesinden yola çıkarak insana seçme yeteneği tanıyan tüm düşünce ekollerini hayır ve şer konusunda iki yaratıcı kabul eden mecusilere benzetmiş ve Allah'ın meşiyetiyle yaratmasını aynı kategoride ele almıştır.⁸Acaba sistematik bütünlükten yoksun ve parçacı bir anlayışla Allah'ın iradesini mutlak ceberrut ve zorba bir kral görüntüsü ve yaşantısı biçimine oturtması,

⁴el-Maturidi,Ebu Mansur,**Te'vilâtül-Kur'an**, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, No : 5552,c.1,v.59.

⁵el-Maturidi,Ebu Mansur,**Kitabu't Tevhid**(Neşr.Fethullah Huleyf), İstanbul, 1979, s. 287.

⁶el-Eş'ari, Ebu'l Hasan, **el- İbane an Usûlî'd-Diyâne**, Medine,1978,ss.47-48.

⁷Hanefi, Hasan , **Mine'l-Akide İla's-Sevra**, Beyrut,1988,c.3,s.26; Güler,İlhami, "İslami Anlayışımızda Dair,"Tezkire,(Eylül 1992), Ankara, sayı,4,s.52.

⁸el-Eş'ari, a.g.e., s.48.

O'nun ahlakiliğini sorgulamaya götürmez mi? Böyle bir bakış açısı ne denli İslam Dünyasının tafekkür ve ihya alanında gelişimine katkı yapabilir? Bu soruya cevap vermek üretmek bu malkalenin sınırlarını aşacağı için geçiyoruz.

2. Literal Okuma Yönteminin Çıkımları

Nasıl ki, mevzi(literal) olarak Allah'ın kudret ve yaratıcılığını söz konusu eden Kur'an ayetlerini ele almak, insana irade vermeyip mutlak bir cebir (fatalist) anlayışına götürüyorsa, yine Allah'ın meşietini gözardı edilerek, insanın sorumluluğu ile ilgili ayetleri önplana çıkarmak da bizi, insanın davranışlarında mutlak hür olduğu anlayışına götürür.Şu kadar var ki, insan kendisine ilahi hikmetin bir tezahürü olarak hibe edilen bir irade kabiliyeti sayesinde kendi seçimini kullanarak Allah'a yönelmezse dalalet o kimse için cebir de olabilir. **Muhammed Hamdi Yazır** (Ö.1942)Ra'd Suresinin 27. ayetini tefsir ederken insanın idlâlinin ilahi meşietin taalluku mümkün olan vaktinde Allah'a yönelmemeleri ile ilgili olduğunu söyler.⁹Yoksa bu ayet, insanın irade ve karar verme melekelerinden yoksun oluşuna bir delil olarak getirilemez.Zaten ayetin öncesi ve sonrasına baktığımızda ayrıca, Kur'an'ın değişik surelerine serpiştirilmiş konu ile ilgili ayetlerle karşılaştırdığımızda insanın ihtiyarını hiçe sayan bir okuma çıkımları.

Kur'an'ı kendi fikir sistemi içerisinde değerlendirdiğimizde ayetler arasında ne bir çelişki ne de bir tenakuzla karşılaşırız.Dahası, güçlü bir insicamın hakim olduğunu görebiliriz.Kur'an'da kelimeler arası ilişki ağı son derece ilgi çekicidir.Mesela, Allah,selam, nebi, iman vs. gibi birçok önemli Kur'an sözlerini toplayıp, Kur'an'da ne anlama geldiklerine bakmakla mananın kavranabileceği zannedilir.Fakat hakikatte mes'ele öyle sanıldığı kadar basit değildir. Çünkü bu kelimeler Kur'an'da birbirinden ayrı,yalın halde bulunmazlar. Herbirinin öteki ayetlerle yakın bir ilişkisi vardır.¹⁰Bu kavramsal ilişki ağı gösteriyor ki, manalar yalnız başlarına değil, daima bir sistem içinde değer kazanıyor.¹¹

Bir başka gerçek de Kur'an ayetlerinin tertibidir.Bu tertib, gelişigüzel bir şekilde olmamış, bizzat vahye istinad etmiş ve sahabenin Hz.Peygamber'in (s.a.v.) okuduğu tertibin hilafına bir tertibe gitmediklerini ve bunun tevatür derecesine ulaştığını biliyoruz.¹²

Acaba Kur'an'ı vahye dayanan tertibe göre değil de hidayet ve dalaletle ilgili ayetleri konulu tefsir açısından seçip değerlendirdiğimizde her zaman için"insan iradesinde hür müdür ya da mecbur mudur" tartışmasına mı gideriz?Bu sorunun cevabının yerine göre evet olmadığını anlamada iki okuma yönteminin izlenmesini öneriyoruz.Bunlardan birincisi, Kur'an'ın Allah'ın gücünü tanıması açısından ayetlere yaklaşmak, diğeri de ayetleri kendi sistematik bütünlüğü içerisinde ele almaktır.Böylesi bir yöntem,bir başka açıdan Kur'an'ı anlamamızı sağlayacaktır.

KUR'AN'IN ANLAŞILMASINDA YÖNTEM SORUNU

1.İlahi Kudreti Anlama Açısından Ayetlere Yaklaşım.

Allah'ın gücünü tanıtan ayetler üzerine bir inceleme yapmadan önce ilgili ayetleri görmekte fayda vardır. Şöyle ki:

"Allah dilediğini dalalette kılar, dilediğini hidayete erdirir"
(Müddessir,74/31)

"Biz dileysek herkese hidayet verirdik" (Secde, 32/13)

⁹Yazır Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul : Eser Neşriyat,1979,c.4, s.2982.

¹⁰İzutsu,Toshihiko, **Kur'an'da Allah ve İnsan** (Çev: Süleyman Ateş),Ankara : Kevser Yayınevi, 1975,ss 15-16.

¹¹İzutsu,a.g.e.,s.21.

¹²es-Suyuti,Celaluddin,el-İtkan Fi Ulumi'l-Kur'an, İstanbul,1978,c.1,s.82;ez-Zerkeşi,M.Bedruddin,el-Burhan Fi Ulümü'l-Kuran,Beyrut,ts.c.1,s.236.

"Yolun doğrusunu göstermek Allah'a aittir.Yolun eğri olanı da vardır.Allah dileseydi hepinizi doğru yolailetirdi" (Nahl,16/9).

"Allah cennete çağırır ve dilediğini doğru yola erİştirir" (Yunus,10/15)

Örneklem olarak verdiğimiz bu ayetler grubunu Allah'ın azamet ve kudretini ortaya koyma açısından anlamamız mümkündür.Nitekim bu görüşü doğrulayıcı bilginler de vardır. Örneğin **İmam-ı Matüridi** (Ö.333/944) bunlardan sadece birisidir.Kelami ayetleri insana hürriyet verme yönünden okuyan Matüridi,ilk bakışta "cebir/zorunluluk" ifade eder gibi bir izlenim bırakan ayetlerden maksadın, Allah'ın bizzat kendisini kudretiyle vasfetmesi¹³ şeklinde yorumlamıştır.

Şu vereceğimiz örnek, sanırım, konunun alaşılmamasını biraz daha netleştirmeye katkıda bulunabilir.Toplum hayatında sosyal düzenin sağlanması, hak ve adaletin insanlar arasında sağlıklı bir şekilde kurabilmesi için hukuki bir yapılanmaya ihtiyaç vardır.Hukukun insan hayatında tatbikçileri de idari mekanizmada söz sahibi olan yöneticilerdir.Velevki bu, toplumun çekişmesini oluşturan aile kurumu olsun.Bazan, ailede yönetici konumunda bulunan anne ve babalar, çocuklarını terbiye etmek ve yaptıkları kötü davranışlardan caydırmak adına "**döverim**" gibi sert ifadeler kullanabilirler. Sözüünü ettikleri fiili çocuklar üzerinde uygulamaya güçleri yeter mi?En azından sahip olunan fiziki farklılık ve hem de otorite makamında bulunmaları hasebiyle"dövme"filini icra etmeye güçleri yeter ama, bu güçlerini erteleyebilirler.

Bu konuda bir başka örnek olarak Kur'an'ın şu ayeti de misal olarak verilebilir: "**Kur'anı biz indirdik ve yine O'nu biz koruyacağız**". (Hicr,15/9) Hiç kimse bu ayette geçen "biz" ifadesinden politeist bir Tanrı anlayışına gidemez. Kur'an'da Yüce Rabbimiz "**biz**" kavramıyla kendi azametini ve büyüklüğünü anlatır.¹⁴Yine Anadolu'da islami terbiyenin örf ve adetlerimize bir yansıması olan aynı zamanda bir nezaket kuralı olarak gerek ilmi açıdan ve gerekse yaşça kendimizden büyük olan yetişkinlere karşı hitap ederken,"sen" yerine "siz" tabirini kullanırız.Burada geçen "siz" zamiri çokluk anlamına değil,"saygı" anlamına kullanılır.

Açıkça verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi, tıpkı babanın otoritesinin seçmeciliği, yahut saygıya dönük "siz" ifasına benzer şekilde Allah da gücünü isterse uygular, isterse te'hir eder. Burada azametinin tecellisi tamamen kendi seçimine dayanarak bu kararını ilahi sünnetine göre gerçekleştirmektedir.

Allah'ın gücünü tanımının yollarından birisi de O'nun isim ve sıfatlarını tanı.maktan geçer. Sıfatlar bilinmeden Allah'ı tanımak mümkün değildir.Kur'an'da Allahu Teala yüce kudretini, celal ve azametini değişik isim ve sıfatlarda da tanıtır.İlahi kudretine taalluk eden bu isim ve sıfatlardan bazıları şunlardır :

Allah (c.c) mülkünde hiç bir varlığın kedisine galip gelemeyeceği anlamında "**Aziz**"¹⁵; mahlukatı, meşieti doğrultusunda zorlayan yegane güç olarak "**Cebbar**"¹⁶; büyüklüğün kema-linde herşeyden yüce olan "**Mütekebbir**"¹⁷, güç ve kuvvet sahibi olan "**Kadir**"¹⁸; hakimi-yet ve kudrette kullarına galebe çalan "**Kahhar**"¹⁹; başkasına muhtaç olmayan, herkesin kendisine muhtaç olduğu "**Gani**"²⁰ ; yüceliği yanında her büyüğün küçüldüğü mutlak büyüklük

¹³el-Maturidi, Te'vilatül-Kur'an,c.1.,228.

¹⁴es-Sabuni,M.Ali: Safvetüt-Tefasir,Beyrut,1981,c.1.s.106

¹⁵Bkz.Haşr,59/23

¹⁶Bkz.Haşr,59/23.;Hud,11/59;İbrahim,14/45;Mü'min,40/35

¹⁷Bkz.Mü'min, 40/27;Nahl,16/29

¹⁸Bkz.Kıyamet,75/40;Tari, 86/8;Yasin,36/81;İsra, 17/99.

¹⁹Bkz. Sad,38/65;Yusuf,12/39;Ra'd 13/16; Enam,6/17-18

²⁰Bkz.Fatır,43/15,Yunus,10/68;Zümer,39/7; Bakara.2/263.

anlamında "**Kebir**"²¹ ; müstehak olunan miktarda kullarını cezalandıran "**Zül-intikam**"²² gibi... Böylece Allah (c.c) bu nitelikleriyle kendi gücünü ve kudretini vurgulamaktadır.

Yukarıda verdiğimiz misallerde de açıkca müşahade edildiği gibi ilahi meşiete bağlı olarak zikredilen sıfatlara "hadi ve müdil" kavramları da dahildir.Çünkü,insanın bütün fiillerini yaratan Allah'tır.(Saffat,37/96)Bununla birlikte, hidayet ve dalalet sıfatlarını bizzat kendi fiili ve sıfatı olarak insan için yaratan yine O'dur.Fakat Allah(c.c),kullarının iradelerini küfre yöneltmelerini istemez.(Zümer,39/7).O, asla kullarına zulmetmez.Lakin insanlar kendi nefslerine zulmederler.(Yunus,10/44).Bu ayetten anlaşılabilir ki, Allah zulüm fiilini kendi nefsinden nehyetmektedir.Zira Allah(c.c), zulme kudreti olmakla zalim diye vasıflandırılmadığı gibi, dalaleti yaratmakla da kullarını saptırmak istemez.O,insanlardan kendi hür iradelerini kullanarak yüzlerini fitrat dine döndürmelerini istemektedir.(Rum,30/30).

Hakikat bu olduğu halde Allah kullarını niçin saptırır?Allah hakkında böyle bir soru sormak muhaldir.Allah'ın kullarını saptırması, insanda insanın isteğine göre saptırma fiilinin yaratılması şeklinde²³ anlaşılmalıdır.İslam toplumlarında kaderci anlayışa sahip olanlar şu ayeti kendi tezlerini doğrulamak adına getirmişlerdir."**Allah istemiş olsaydı,sizi tek bir topluluk yapardı.Ama o dilediğini saptırır,dilediğine yol gösterir.Siz elbette (günün birinde dünya hayatında) yaptıklarınızdan dolayı hesaba çekileceksiniz.**"(Nahl,16/63) İbn Rüşd (1126/1198) : Allah'ın istediğini dalalette kılmasını ve istediğini hidayette kılmasını toplum hayatında yolunu şaşırmış,yani kendi tabiatları gereği dalalete hazırlanmış, iç ve dıştan kendilerini kuşatan saptırıcı sebeplerle sapıklığa yönelmiş birtakım insanların durumunu anlatır²⁴, şeklinde yorumlar.Bu ayette, insanların yaptığı fiillerden sorumlu tutulacağı zaten aşıkardır.Ama, asılan bu mana ile birlikte, gerçekte ilahi meşiete bağlı olarak cereyan eden sıfatlarda, Allah'ın herşeyi ihata eden büyük bir irade sahibi olduğu da te'yid edilmektedir.Kelami ayetlerin anlaşılmasında başvurulacak bir diğer husus da Kur'an'ı kendi bütünlüğü içerisinde kavramaya çalışmaktır.

2.Kelami Ayetleri Kur'an'ın SistematiK Bütünlüğü İçerisinde Okumak

Tefsir ilminde Kur'an'ın Kur'an'la tefsir edilmesi önemli bir yer tutar.²⁵Bu sebeple evvela, Kur'an'ın kendi dilinden açık ve anlaşılır bir kitap olduğunu ortaya koymalıyız. Sonra da ayetlerin anlaşılabilirliğini zorlaştıran okuma yöntemleri üzerinde duralım. Öncelikle Kur'an kendisini açık ve anlaşılır bir kitap olarak takdim eder :

" **Ha mim. Apaçık Kitab'a andolsun ki...**" (Duhan,44/1-2)

"**Bu Kur'an, insanlar için bir açıklamadır.**" (Al-i İmran, 3/138.)Yani, anlaşılmasında şüphe ve zorluğa yer yoktur.Aynı zamanda her insanın ayetleri idrak derecelerine göre anlayabileceklerini vurgulamada anahtar bir terim olarak kullanılan "**Beyan**" lafzının, Kur'an'ın isimleri arasında sayılması²⁶dikkat çekicidir.Bir başka ayette Hz. Peygamber'e (a.s) hitaben :

"**Biz Kur'an'ı herşeyi açıklayıcı olarak sana indirdik.**" (Nahl,16/89), buyrulur.Kanaatimize göre Kur'an'ın "herşeyi açıklayıcı" şeklindeki ifadesini, bütün ilim ve sanat dallarınının kastedildiği manasında anlamamak gerekir.²⁷İşin ilginç yanı, Kur'an'da birçok ayette "Beyan" (açıklayıcı) kelimelerden sonra "Hüda"(yol gösterici) kelimesi de peşisıra getirir-

²¹Bkz.Ra'd, 13/9

²²Bkz.Zümer,30/37;İbrahim,14/47.

²³es-Sabuni,Nureddin,el-Bidaye Fi Usulid-Din, Dimeşk,1979,s.138

²⁴İbn Rüşd,Ebul-Velid Muhammed b.Ahmed,el-Keş an Menahici'l-Edille (Çev.N.Ayasbeoğlu)Ankara : A.Ü.İ.F.Yayınları, 1955,s.135.

²⁵Bkz.Albayrak, Halis,Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine, İstanbul,Şule Yayınları, 1992.

²⁶ez Zerkeşi,a.g.e.,c.1,s.275.

²⁷el-Mevdudi,Ebu'lAla, Tefhimu'l-Kur'an (Çev.Heyet),İstanbul; İnsan Yayınları,1986,c.3,s.47.

liyor.(Bakara,2/185).Bu ayrıntı da gösteriyor ki, Kur'an'ın iyiyi ve doğruyu, hak ve adaleti, kurtuluş ve azabı gösterici vasfı olan "Hüda"lığını da gözönüne almak gerekir.

Herkesce bilinmektedir ki Kur'an, kainatta meydana gelmiş ve gelecek olan herşeyi bütün detaylarına varıncaya kadar anlatan bir kitap değildir. Daha doğrusu Kur'an'a böylesi bir mantıkla yaklaşılmamalıdır.Doğrusu,insanlara her konuda, yol gösteren ve onların çalışmalarına ışık tutan bir rehber olarak görülmelidir.O bir bilim kitabı değildir.Çünkü vahiy kalıcı, bilim ise değişkendir.Madem ki Kur'an, apaçık bir kitaptır, öyleyse niçin ayetlerin anlaşılmasında bazı güçlükler ortaya çıkmaktadır?

Bir defa Kur'an'ın tertip yönü konularına göre değildir.Ama bakarsınız aynı konu ile ilgili ayetler birlikte gelebilir.Ardarda gelen bu ayetlerin elbette ortak bir hedefi vardır.Bu ayetleri anlamada öceki ve sonraki-siyak ve sibak -ayetler gözardı edilmemelidir. Mesela "**Allah dileseydi, sizi tek ümmet yapardı.Ama O, istediğini saptırır, istediğini doğru yola erdirtir.İşlediklerinizden andolsun ki sorumlu tutulacaksınız**" (Nahl,16/93), ayetini ele alıp yorumlayalım. Şayet biz bu ayeti, kendi bütünlüğü içerisinde değerlendirmeyiz, insanın sorumluluğunu çıkarıp, sadece Alah'ın meşietini ele alırsak, kulun fiilinde mecbur ve muzdar olduğu noktasına gidebiliriz. Ama, sorumluluk alanı ile ilgili amel-lerle hidayet ve dalalet arasında bir ilişkinin varlığını hesaba katarsak, tercihte,insanın sorumluluğunun da payının büyük olduğunu görürüz.

İşte Kur'an ayetlerinin anlaşılmasını zorlaştıran sebeplerden birisi de, belli bir ayet veya ayetler grubunun içerisinde bir ayetin parçasını çıkarıp öne sürülen görüşlere destek sağlamada kullanmaktır.Geçmişte bazı kelami mezheplerin teşekkülünde Kur'an ayetlerini parçacı bir anlayışla okuma girişimlerinin etkili olduğu söylenebilir.Maksatlı kişiler kendi doğru bildiklerine meşruiyet kazandırmak için Allah'ın kitabında yer alan nasları ve Resulullahın (a.s) sünnetinde varid olan haberleri kendi hevalarına göre yorumlayıp mezheplerini takviye etmeye çalışmışlardır.²⁸

Her ne adına olursa olsun böyle bir metod izlemek hem Kur'an'ın ve hem de sahih sünnetin ruhuna aykırıdır. Onların kendi mezheplerinin dayandığı kaidelerle ilgili ayetleri,tek bir ayetmişcesine ele alıp diğer ayetleri dikkate bile almamaları, tek cümle ile, Allah'ın ayetlerini çarpıtmaktır.Ne yazık ki bu türden manevi tahrif olaylarına İslam düşünce tarihinde 'ehl-i bidat' kategorisine oturtulan bazı mezheplerin kronolojik sırası bizim bu görüşümüzü desteklemektedir.Bu tip sapık anlayış ve davranış biçimlerini bir acı gerçek olarak **İbn-i Kayyim el-Cevzi** (Ö.751-1350) şöyle anlatır : " Sanki sen Kur'an'ı bütün sapık fırkaların görüşlerine, davalarına ve mezheplerine uygun inmiş gibi bulursun. Kur'an, Cehmiyye nezhinde cehmi, Mu'tezile nezhinde mu'tezili,Kaderiye nezhinde bir kaderi ve Rafiziye nezhinde rafiziliği doğrulamak adına indirilmiş gibi okunmuştur"²⁹.Doğrusu, bu sapmalara düşmemek için Alah'ın ayetleri birlik halinde,tafağir ve peşin hükümlü görüşlere alet edilmeden bir bütünlük içerisinde değerlendirilmelidir.³⁰Aynı husus,insanın davranışlarını yakından ilgilendiren hidayet ve dalaletle ilişkili ayetleri okumada da geçerlidir.Hidayet ve dalalet meselesinin sözkonusu edildiği ayetler kendi sistematik bütünlüğü içerisinde tahlil edilirse insanın hidayet ve dalaleti hakedecek birşeyler yaptığı görülecektir.Yok eğer herkes kendi önkabullerini onaylatmak adına Kur'an'a müracaat ederse, kendisine hak verdirecek dayanakları elde etmesi de mümkün olacaktır.Böylesi bir zihniyetle Kur'an'a yaklaşmaksa, onun bütünlüğüne ve evrensel mesajına gölge düşürür.

²⁸Muhammed Reşid Rıza-Muhammed Abduh, **Tefsiru'l-Menar**, Beyrut : Daru'l Maarif, ts.c.8,s.42.

²⁹el-Cevziyye,Ibnü'l-Kayyim,**Şifau'l Alil**, Kahire, 1323,s.179.

³⁰Fazlurrahmah,**Ana Konularıyla Kur'an** (Çev.Alparslan Açıkgeç)Ankara: Fecr Yayınları,1987,s.65b

SONUÇ

Kelami ayetlerin anlaşılmasında ayetler arasındaki ilişki son derece önemlidir. Görünüşte okuyucuya ilk anda cebir ifade eder gibi gelen ayetler maalesef tarihte emevi saltanatının meşruiyetini desteklemek adına cebir çıkarımı yolunda te'vil edilmiştir. Eğer insan Cebriyye mektebinin iddia ettiği gibi irade hürriyetinden yoksun olsaydı, Allah'ın peygamber göndermesinin, Kitap indirmesinin afak ve enfüste kendi varlığına deliler serdetmesinin bir anlamı kalmazdı.

İnsan irade hürriyetine sahiptir. Allah insana ihtiyari fiillerini yapma yetkisi vermiştir. Ayrıca Allah insana, hayrı ve şerri bildirmiş, istediği fiili yapma ve terketme gücü de yaratmıştır. İnsanın bu yeteneği, sevap ve cezanın temeli olarak kılınmıştır. Yani, bütün fiilleri yaratan Allah, bu fiilleri kazanan ve kendisine maleden insandır.

Allah'ın ezeli ilmiyle kulunun davranışlarını bilmesi, insanın hürriyetinin kısıtlanması anlamına gelmez. Bundan dolayı, insanlar Allah bildiği için mü'min ya da kafir değildirler. Esasında iman ve küfür, hidayet ve dalalet birtakım sebep ve mukaddimelerin sonucudur. Allah, insanı hür iradesiyle iman ve küfür eyleminden birisini seçmede her iki fiilin mahiyet ve sonuçlarını önceden apaçık beyan etmiştir. Bu beyana muhatap olan insan yaptıklarından sorumlu tutulacaktır.

Kur'an'da Allah'ın meşietini, yani iradesiyle ilgili ayetler Cenab-ı Hakkın kendisini kullarına kudret ve azamet sıfatıyla vasfetmesiyle alakalıdır. Ayetlerin sistematik bütünlüğünden de anlaşıldığı gibi, Allah'ın ne hidayeti ve ne de dalaleti icbaridir. İnsan küfür seçerse, Allah onda küfür fiilini yaratır, o da sapar. İnsan, iman seçerse Allah onda iman fiilini yaratır, o da hidayete ulaşır. Bunun dışındaki okuma ve anlayışlar, Kur'an'ın mana ve maksadına uygun düşmeyen okuma ve anlayışlardır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Bouamrane (Chikh), **Le Probleme de La Liberte Humanie dans La Pensée Musulmane** (Solution Mu'tazilite), Paris, 1978
- el-Cevziyye, İbnu'l-Kayyim, **Şifau'l Alil**, Kahire, 1323.
- el-Eş'ari, Ebu'l Hasan, **el-İbane an Usuli'd-Diyane**, Medine, 1978
- el-Maturidi, Ebu Mansur, **Kitabu't Tevhid** (Neşr. Fethullah Huleyf), İstanbul, 1979
- el-Maturidi, Ebu Mansur, **Te'vilatü'l-Kur'an**, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, No:5552, c. 1.
- el-Mevdudi, Ebu'l Ala, **Tefhimu'l-Kur'an** (Çev. Heyet), İstanbul; İnsan Yayınları, 1986.
- es-Sabuni, M. Ali, **Safvetü't-Tefasir**, Beyrut, 1981.
- es-Sabuni, Nureddin, **el-Bidaye Fi Usulid-Din**, Dimesk, 1979.
- es-Suyuti, Celaluddin, **el-İtkan Fi Ulumi'l-Kur'an**, İstanbul, 1978.
- ez-Zerkeşi, M. Bedruddin, **el-Burhan Fi Ulumi'l-Kur'an**, Beyrut, ts.
- Fazlurrahman, **Ana Konularıyla Kur'an** (Çev. Alparslan Açıkgenç) Ankara: Fecr Yayınları, 1987
- Hanefi, Hasan, **Mine'l-Akide İla's-Sevra**, Beyrut, 1988.
- Güler, İlhami, "**İslami Anlayışımıza Dair**", Tezkire, (Eylül 1992), Ankara sayı, 4.
- İbn Ruşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed, **el-Keşf an Menahici'l- Edille** (Çev. N. Ayasbeyoğlu) Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1955.
- İzutsu, Toshihiko, **Kur'an'da Allah ve İnsan** (Çev. Süleyman Ateş), Ankara: Kevser Yayınevi, 1975.
- Muhammed Reşid Rıza-Muhammed Abduh, **Tefsiru'l-Menar**, Beyrut: Daru'l Maarif, ts. c. 8.
- Öner, Necati, **İnsan Hürriyeti**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987
- Rudi, Paret, **Kur'an Üzerine Makaleler** (Çev. Ömer Özsoy), Ankara: Bilgi Vakfı, 1995.
- Yazır Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.